

МЕТАМОВА ОПИСУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕРМІНОГРАФІЇ

© Казими́рова І. А., 2014

Статтю присвячено аналізу такої важливої методологічної проблеми термінографічної діяльності, як проблема метамови опису. Це складний за своєю організацією фрагмент мови, зорієнтований на виконання низки прикладних завдань. Передусім ідеться про укладання історичного термінологічного словника української лінгвістичної термінології. Окрему увагу приділено фрагменту метамови термінографії, який стосується макро- та мікроорганізації словника, архітекtonіки реєстру. Наголошено на важливості розуміння метамови як основної форми знакового представлення наукових знань.

Ключові слова: українська мова, метамова, термінографія, історичний термінологічний словник, лінгвістична термінологія.

The article is devoted to the analysis of such an important methodological problem of terminographic activity as the problem of metalanguage description. This is a complex part of the language, which focuses on the implementation of a number of applied problems. First of all, it deals with the creation of Historical Terminological Dictionary of Ukrainian Linguistic Terminology. Special attention is given to the fragment of terminography metalanguage which concerns the macro- and micro- organization of vocabulary and the architectonics of registry. The importance of understanding the metalanguage as the main form of symbolic representation of scientific knowledge is emphasized.

Keywords: Ukrainian language, metalanguage, terminography, historical terminological dictionary, linguistic terminology.

Питання метамови опису об'єкта дослідження є надзвичайно важливими, оскільки від точності метаоддиниці та її відповідності поняттю, яке вона передає, залежить наукова вартість проведеного дослідження та ступінь його сприйняття адресатом. Термінографія виокремилась із термінознавства як прикладна дисципліна, орієнтована на укладання термінологічних словників. Генетично ця дисципліна пов'язана із загальним термінознавством та лексикографією. Відповідно, до метамови опису термінографії залучено одиниці зазначених галузей знань, проте водночас спостерігаємо формування її власної специфічної метамови.

Оскільки проблеми метамови опису належать до методологічних проблем термінографічної діяльності, вони традиційно викликають зацікавленість дослідників, про що свідчать праці О. С. Ахманової [1], О. С. Герда [5; 6], Н. Б. Гвішиані [3; 4], А. В. Іванова [7], В. Л. Іващенко [8], Н. О. Слюсарєвої [10] та багатьох інших дослідників. Зокрема, О. С. Герд зазначає, що існують і відрізняються між собою різні форми знакового представлення наукового знання: «1) власне код, мова для запису змісту знань у вигляді символів, слів, словосполучень, речень, знаків їхнього зв'язку тощо; 2) різні типи текстів, у котрих знаходить своє оформлення наукове знання в тій чи тій мові; 3) логіко-поняттєва система знання; 4) терміносистема» [6, с. 30]. У сучасному мовознавстві метамову потрактовано як мову «другого порядку», тобто таку мову, яка описує мову-об'єкт, мову, об'єктом якої постає зміст і вираження іншої мови [1, с. 3; 5, с. 64; 4, с. 297; 2, с. 560].

Мета статті – дослідити найзагальніші особливості метамови лінгвістичної термінографії, зокрема того її фрагменту, який відбиває укладання історичного термінологічного словника лінгвістичних термінів. У метамові відбито досягнення й невдачі кожної з мовознавчих парадигм. Це складний за своєю

організацією фрагмент мови, зорієнтований на виконання низки прикладних завдань. Теорія термінографії, зокрема лінгвістичної, базована на певних системотворчих поняттях, номінованих одиницями відповідної метамови. Ядро цієї метамови складає лінгвістична термінологія, яка є стрижнем функційно орієнтованої формалізованої мови; крім неї до метамови входить, як відомо, загальнонаукова лексика, номенклатура, професіоналізми, професійні жаргонізми тощо. Проте особливістю термінографічної метамови є те, що вона містить одиниці на позначення спеціальних термінографічних понять, які досі не визначені у фаховій літературі. У зв'язку з цим наголосимо, що у термінографічній діяльності важливим є розв'язання певних теоретичних проблем, пов'язаних із поняттями «метамова» і «метамова термінографії». Як відомо, до таких проблем О. С. Герд зараховує такі питання, як метамова і тип словника, метамова і металексикографія, словник як текст, метамова і прагматика в термінографії та чинники, які визначають метамову [6, с. 34]. Метаодиниці цього рівня – *термінографія-1* (наука про укладання термінологічних словників), *термінографія-2* (практика укладання цих словників; їхній перелік); *історична термінографія-1* (наука про укладання історичних термінологічних словників), *історична термінографія-2* (практика укладання таких словників; їхній перелік); *історичний термінологічний словник* (термінологічний словник, у якому відбито розвиток, динаміку терміна / певної терміносистеми протягом окресленого хронологічного періоду); *предметна орієнтація словника* (елемент авторського задуму, тематичне, ареальне, часове співвіднесення), *макроструктура історичного термінологічного словника* (загальна структура історичного термінологічного словника й визначення способу представлення в словнику низки лексичних одиниць); *мікроструктура історичного термінологічного словника* (показники вибору, розташування, оформлення елементів термінографічної інформації); *термінографічний параметр* (спосіб термінографічної інтерпретації того чи того структурного елемента чи функційного явища в мові та їх екстралінгвістичних відповідників); *термінографічний параметр історичного термінологічного словника* (хронологічний, етимологічний, історико-культурний, ареальний, частотний, екземплярно-ілюстративний) тощо.

Оскільки метамова реально існує лише у відповідному метамовленні, а метамовлення об'єктивовано у фаховому тексті, аналіз цього тексту постає вагомим складником термінознавчого дослідження. Джерелами історичного словника української лінгвістичної термінології постали українські граматики, наукові та лексикографічні тексти починаючи з кінця XVI ст. до сьогодні. У зв'язку з цим метамова термінографування містить одиниці для опису екстралінгвістичної основи, тобто культурномовної ситуації певного історичного періоду, й одиниці для відображення моделі комунікативного акту (комунікативної ситуації, часу створення тексту, прагматичних і комунікативних настанов автора, стратегій і тактик їхнього втілення в тексті). Метаодиниці цього рівня опису – *українські граматики* (українські праці, які містять статті з граматики), *перші українські/слов'янські граматики* (граматики кінця XVI – поч. XVII ст.), *галицько-волинські граматики* (граматики, видані на західних українських землях), *східні українські/підросійські граматики* (граматики, видані на територіях, які входили до Російської імперії), *німецькомовні українські граматики* (українські граматики, написані німецькою мовою), *латинськомовні українські граматики* (українські граматики, написані латиною), *лінгвістична термінографія-1* (наука про укладання словників лінгвістичних термінів), *лінгвістична термінографія-2* (сукупність наявних словників лінгвістичних термінів), *прагматична настанова автора (-ів) граматики* (особиста, суб'єктивна настанова автора граматики, метою якої є внесення особистісних корективів у побудову тексту), *комунікативна настанова автора (-ів) граматики* (інтелектуальна налаштованість автора (-ів) граматики на певне ставлення до людей, предметів і подій, з якою він вступає в комунікацію), *комунікативна стратегія автора (-ів) граматики* (сукупність заздалегідь спланованих автором(-ами) граматики і реалізованих під час комунікативного акту теоретичних кроків, спрямованих на досягнення комунікативної мети), *комунікативна тактика автора (-ів) граматики* (система комунікативних прийомів, які виконують функцію реалізації певної комунікативної стратегії), *лінгвістичне джерело* (граматика, словник, енциклопедія, наукова стаття, монографія тощо), *лінгвістичне джерелознавство* (галузь лінгвістичного знання, предметом якої є мова пам'яток писемної культури народу), *історичний паспорт терміна* (зведена таблиця історичних ва-

ріантів терміна (фонетичних, акцентуаційних, словотвірних, морфологічних), зафіксованих у лінгвістичних джерелах) тощо.

Н. Б. Гвишиани писала про те, що метамова, використовувана під час обговорення того чи того наукового предмета, не може бути відірвана від індивіда – людини, яка, реалізуючи певну метамову, творить своєрідне метамовлення [3, с. 67]. Важливо, що метамова за посередництва метамовлення і через метамовлення виявляється не лише національно й соціально зумовленою, але й залежною від ідей, поглядів, загальної методологічної позиції науковців-мовознавців, які нею послуговуються. Джерелом знань є людина, особистість, конкретний науковець, тому дослідників цікавлять не лише лінгвістичні праці, а й особистості мовознавців, зокрема ті «комунікативні механізми», за допомогою яких стає можливим ефективне наукове спілкування.

Творцем метамови, мови спеціального призначення, зокрема, автором того чи того терміна є науковець, носій певного метадіалекту, тому термінологічна номінація часто зумовлена особливостями мовної особистості автора терміна. У вивченні конкретного метадіалекту важливо не лише зрозуміти, що було покладено в основу термінологічної номінації, але й те, як, яким чином, за допомогою яких комунікативних, когнітивних стратегій і тактик науковець «уводить» створений ним термін, терміноване поняття, термінологічну дефініцію – нове знання – до наукового обігу, як транслює свою когніцію адресатові. На цьому етапі дослідження вимагають визначення й уніфікації такі метаодиноці опису: *мовна особистість автора терміна* (спосіб опису мовленнєвої здатності автора терміна, одержання знань про нього на підставі його писемного тексту), *когніотип* (домінантна когнітивна модель номінації, яка увиразнює мисленнєву діяльність людини в процесі створення нового імені й відбиває особливості певного етапу розвитку людського суспільства), *індивідуальний/персональний когніотип* (домінантна когнітивна модель номінації, зумовлена освітнім рівнем автора терміна, його просторовою локалізацією), *колективний/груповий когніотип* (домінантна когнітивна модель номінації, зумовлена приналежністю авторів терміна до певної наукової школи, напряму, ідеологічних угруповань тощо), *метадіалект* (фрагмент метамови, обмежений приналежністю авторів термінів до певного наукового напряму або до певної галузі знання), *ідіолект* (варіант мови, який використовується однією людиною і виявляється в особливих принципах добору слів і граматичних особливостей).

Виразною ілюстрацією комунікативної настанови автора словника, його особистісного ставлення до описуваного матеріалу може слугувати передмова до «Історичного словника української граматичної термінології» Івана Огієнка: «В словнику ми розстановлювали вирази так, щоб кожний термін подавав з себе малюнок свого історичного життя; тому ставили їх в хронологічному порядку та внесли до словника чимало термінів давніх, з пори початку української граматичної літератури, – аби було виднійше, яким шляхом йшов розвиток термінології і як споквола проби-валася до неї народна течія. Про історичну перспективу ми додержували і того правопису, що ним писано вирази по джерелах; з цього боку словник почасти дає нам історичний малюнок і розвитку нашого правопису. Терміни необроблені, негарно витворені ми теж занотували до словника, щоб показати виразнійше, де саме бракує найбільшої праці» [9, с. 39–40].

У підсумку важливо підкреслити важливість розуміння метамови як основної форми знакового представлення наукових знань. Історико-хронологічне дослідження лінгвотермінологічного апарату української мови дозволяє показати його динаміку української лінгвістичної терміносистеми, вплив на неї лінгвістичних і екстралінгвістичних чинників тощо. Розвиток наукового знання виявляє потенційну здатність метамови до саморозвитку й самоорганізації, які виявляються в її збагаченні, можливості упорядкування та гармонізації.

1. Ахманова О. С. *Словарь лингвистических терминов. Изд. 5-е* / О. С. Ахманова. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 576 с. 2. Васильева Н. В. *Терминология лингвистическая* / Н. В. Васильева // *Русский язык. Энциклопедия* / Под ред. Ю. Н. Караулова. – М. : Большая Российская энциклопедия; Дрофа, 1998. – С. 560. 3. Гвишиани Н. Б. *К вопросу о метаязыке языкознания* / Н. Б. Гвишиани // *Вопросы языкознания*. – 1983. – № 2. – С. 64–72. 4. Гвишиани Н. Б. *Метаязык* / Н. Б. Гвишиани // *Лингвистический энциклопедический словарь*. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – С. 297–298.

5. Герд А. С. *Метаязык современной лексикографии* / А. С. Герд // *Вестник ВГУ. Серия : Гуманитарные науки.* – 2004. – № 2. – С. 33–40. 6. Герд А. С. *Научное знание и система языка* / А. С. Герд // *Вестник Санкт-Петербургского ун-та.* – Сер. 2. – Вып. 1 (№ 2). – 1993. – С. 30–34. 7. Иванов А. В. *Метаязык фонетики и метрики : Монография* / А. В. Иванов. – Архангельск: Поморский государственный университет, 2004. – 342 с. 8. Иващенко В. *Матеріали до Словника-мінімуму основних термінопонять концептуальної семантики* / Вікторія Иващенко // *Лексикографічний бюлетень: зб. наук. пр.* – К. : *Ін-т української мови НАН України*, 2006. – Вып. 14. – С. 148–162. 9. Огієнко І. І. *Історичний словник української граматичної термінології з передмовою про історію розвитку її* / Іван Огієнко. – К. : Друкарня І-ї Київської Друк. спілки, 1908. – 79 с. 10. Слюсарева Н. А. *Терминология лингвистики и метаязыковая функция языка* / Н. А. Слюсарева // *Вопросы языкознания.* – 1979. – № 4. – С. 69–76.

УДК 811.161.2'273.46:34

Ірина Кочан

Львівський національний університет імені Івана Франка

ПРАВНИЧА ТЕРМІНОЛОГІЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЛІНГВІСТИКИ

© Кочан І. М., 2014

У статті здійснено огляд наукових праць, спрямованих на дослідження мови правничої сфери, яка охоплює загальнотеоретичні проблеми юридичної термінології, питання її історії, формування та становлення, точність і нормативність окремих термінів, а також мовні особливості окремих правничих терміносистем.

Ключові слова: українська мова, термін, юридична термінологія, лінгвістика.

The article presents an overview of scientific works devoted to the study of the language of juridical field that covers general theoretical problems of juridical terminology, its history, formation and development issues, precision and normativity of separate terms and also linguistic features of separate juridical terminology.

Keywords: Ukrainian language, term, juridical terminology, linguistics.

Правознавство як одне з підрозділів наукової сфери має свою мовну специфіку, оскільки охоплює низку самостійних наукових галузей та практичних дисциплін. Це слово позначає поняття державного устрою, конституційне, цивільне, сімейне, трудове, адміністративне, кримінальне, житлове, господарське, фінансове та процесуальне (цивільне, кримінальне) тощо право. І кожен із названих розділів має низку своїх підрозділів, які нерідко існують як самостійні дисципліни, що послуговується своїм децю відмінним термінологічним апаратом.

Кожна із цих правових галузей має свою мовну, логічну та графічну основи. Мовна основа повинна бути точною, простою й зрозумілою. Однозначність і максимальна точність інформації в правових актах досягається за рахунок логічної послідовності викладення думки, її смислової завершеності, використання єдиних способів формулювання приписів, використання термінів з чітким та строго визначеним змістом, визначення слів та виразів у прямому й безпосередньому їхньому значеннях.

Мета статті – проаналізувати праці, присвячені різним аспектам дослідження правничих терміносистем, що публікувалися в термінологічних наукових збірниках «Українська термінологія і сучасність» та «Проблеми української термінології» за період 2000–2013 рр.